

Als het stil wordt....

In gesprek met dr. Bram Kunz, docent-onderzoeker Driestar Educatief

‘Preken beschouw ik als de belangrijkste taak in mijn agenda’, zegt Bram Kunz met grote stelligheid. ‘Als ik ’s zondags na een dienst naar huis rijd, denk ik vaak: wat er verder nog staat te gebeuren deze week, dit was het meest wezenlijke.’

Het gesprek dat Kees van Ekris en Koos van Noppen voerden met Bram, docent-onderzoeker van Driestar Educatief in Gouda, vindt tegen de zin van het drietal online plaats; een voorbijrazende griep hield even geen rekening met de Areopagus-deadlines.

Hoe zit je erbij? Net uit de coronatijd, het is 40-dagentijd, oorlogstijd.

‘Na corona hebben veel oude patronen zich met gezwinde spoed hernomen: het gebruikelijke drukke programma. Aan het begin van de crisis voorspelde menigeen nog dat we ná de pandemie alles anders zouden gaan doen, met digitaal en hybride onderwijs. Maar inmiddels zijn we dankbaar elkaar weer live te kunnen ontmoeten en gaan veel zaken als vanouds.

De coronatijd was ook in die zin bijzonder, dat we veel meer tijd thuis, met elkaar, doorbrachten. In ons ‘gewone’, jachtige leven komt het in de week nauwelijks voor dat je alle maaltijden gezamenlijk hebt. Nu was dat wel zo; net als destijds toen ik gemeentepredikant was en mijn vrouw Hanneke nog niet werkte.

Als gemeentepredikant had ik de neiging om de invulling van de 40-dagentijd vanuit een ideaal sjabloon te benaderen: meer tijd voor stilte en meditatie, extra vieringen, etc. Te gemakkelijk ging ik er daarbij vanuit dat gemeenteleden die uiterste concentratie op het lijden en sterven van Christus wel zouden kunnen opbrengen. Terwijl voor hen de jacht van het gewone leven aan de orde van de dag is. Sinds ik de overstap maakte van de pastorie naar een gewone baan, ben ik zelf in dat hectische bestaan terechtgekomen. Twee manieren om de 40-dagentijd persoonlijk invulling te geven heb ik vastgehouden. Ik lees ieder jaar op weg naar Pasen alle vier de evangelieën integraal door. En ik herlees elk jaar, ‘Die geleden heeft’, een bundeltje meditaties van ds. L. Kievit, destijds predikant in Gouda. Wat me in zijn preken raakt, is dat hij je persoonlijk aanspreekt. Ik merk dat ik dat nodig heb om bij de kladden te worden gegrepen, vooral ook sinds ik meer heb toegelaten dat ik behalve een keurig gereformeerd mens ook een modern mens ben.’

Is er een moment – of zijn er momenten - te traceren waarop je dat bent gaan toelaten?

‘Ja, daarvoor is het goed als ik eerst wat context schets. Ik ben diep overtuigd van de roeping tot de dienst van het Woord, ik doe niets liever. Maar heb gearzeld om gemeentepredikant te worden. Toen ik dat destijds besprak met mijn vader (wijlen ds. G.C. Kunz, 1941-2018, red), keek hij me stomverbaasd aan. Het was zijn vocabulaire niet, anders zou hij uitgeroepen hebben: ‘Ben je gek geworden?!’ Voor hem was er maar één manier waarop je je roeping kon uitoefenen, dat was als dominee in een gemeente. Wat is er mooier dan dat?

Uiteindelijk ben ik toch gemeentepredikant geworden, heb dat ook met vreugde gedaan, al

hield ik altijd rekening met de mogelijkheid dat mijn leven een andere loop zou kunnen nemen. Mijn eerste gemeente was in Hollandscheveld, een buitengewone wijkgemeente, waarin het hervormd-gereformeerde verwachtingspatroon sterk aanwezig was. In die jaren had ik weinig vragen, of het moest zijn hoe ik de breedte van de gemeente bereikte met het Woord van God. Maar wat dat Woord met mensen doet, of dat het Woord ook weleens erg ongelegen kan komen in je leven – dergelijke vragen hebben me toen niet erg beziggehouden.

In de tweede gemeente, Groot-Ammers, was het een geestelijke zoektocht om de kudde bij elkaar te houden, in de slotfase van het Samen-op-Wegproces. Als de boel op het dorp zou 'klappen', zou dat niet alleen geestelijk desastreuze gevolgen hebben, het zou ook de sociale verhoudingen in de dorpsgemeenschap ernstige schade hebben toegebracht. Dat de gemeente bij elkaar is gebleven, heb ik als een groot wonder ervaren.

Het overlijden van onze Jesse, ruim drie maanden na zijn geboorte, heeft bij mij mijn eerste scheuren in mijn gereformeerde jasje gegeven. Dat is een ingrijpende levenservaring waar je niet zomaar een antwoord op hebt. Als er aan de fundamenten van je leven wordt geschud, dan stuit je op diepe vragen. Ik herinner me dat ik op een gegeven moment tegen Hanneke zei: 'Ja, we geloven dat Jesse in de hemel is, maar...wat als er geen hemel is?' En ik weet ook dat ik dat geen gekke vraag vond. Als je weet hoe ik gepokt en gemazeld ben, zou ik dat een vreemde, verwarrende vraag moeten vinden. Maar nu was het vooral een reële, existentiële vraag: wat als er geen hemel is?

Vanuit de theologie-opleiding – waar ik overigens veel vreugde aan heb beleefd – had ik weinig meegekregen om erover te reflecteren. Of, voorzichtiger gezegd, misschien heb ik het niet opgevangen.

Die ervaring heeft mijn preken veranderd. In kleine stapjes, want het is zeker niet zo dat ik opeens uit een ander vaatje tapte. Maar ik merkte in de jaren daarna, dat ik de vragen meer durfde toe te laten.'

'Durfde toe te laten.' Zeg je dat bewust zo? Omdat je jezelf er ook voor kunt afsluiten? Of omdat je niet weet waar dat 'toelaten' je zal brengen?

'Ja, het gaat hier om de meest diepe vragen: de vraag naar het Godsbestaan, maar ook de vraag van wat ik doe met bijbelgedeelten die mij helemaal niet gelegen komen. Vragen over hoe je God ter sprake brengt in een cultuur waar Hij uit weggeraakt lijkt. Om die vragen toe te laten vereist moed, durf. Je weet immers niet waar dat toelaten je brengt. Want je moet op zondag wél de preekstoel op. En als het vanbinnen ook stil is, dan is het soms letterlijk zoeken naar woorden. Dat kun je overigens wel te boven proberen te komen, door harder te gaan roepen. Met nog meer stelligheid. Dat herken ik ook wel bij mezelf. En soms is het gewoon ook niet anders: als het vrijdagmiddag is, dan wordt het wel tijd dat er een preek is. Soms moet je terugvallen op het ambachtelijke, waarbij God trouwens genadig kan laten merken dat Hij er tóch is, ondanks jouw gebrek aan woorden die ertoe doen.

Nog even over dat 'durven toelaten': het had voor mij dus ook te maken met die moeilijke levenservaring van het sterven van onze Jesse. Achteraf zeg ik: het is voor mij een ervaring waar ik niet voor gekozen heb, maar die tot me kwam als een geschenk, een genade. Ik had het nooit willen meemaken, maar ik had de les ervan nooit willen missen. Zo dubbel is het. Rafelranden zijn niet mooi, ze trekken het patroon van je leven scheef. Maar daardoor wordt het wel levensecht. Al kun je natuurlijk van je rafelranden ook weer een mooi verhaal maken. Maar het komt - kort gezegd - hierop neer dat ik niet op God zit te wachten, dat ik Hem soms niet zie, en dat ik me desondanks geroepen weet om Zijn Naam met liefde te verkondigen. Zoiets.'

Aan het begin van deze biografische schets typeerde je jezelf als gereformeerd én modern. Bedoel je dat dat 'modern mens-zijn' als predikant hierin zit dat je die ontregelende vragen en ervaringen relateert aan de 'kloppende' geloofsleer? Is dat voor jou het 'modern mens-zijn' toelaten?

'Ja, al heeft het met meer dingen te maken. Bijvoorbeeld het besef waar de gereformeerde theologie van doortrokken is, dat wij niet op God zitten te wachten. Op het cognitieve niveau kunnen we er wel wat mee, maar verder niet zoveel, vrees ik. Want op het moment dat je leven op z'n kop staat, de vragen je overweldigen en je met allerlei losse eindjes komt te zitten, denk je wel: waar eindigt dit?

Zal ik die biografische lijn nog even doortrekken? Vanuit Groot-Ammers kwam ik in Katwijk aan Zee. Het dorp is opgedeeld in 'gereformeerde bond' en 'confessioneel', met dien verstande dat Katwijk een enclave is waar alles twintig graden naar rechts staat. Als ik op zondag mijn ogen dichtdeed, kon het net lijken alsof het 1960 was.

Maar uitgerekend in die uiterst traditionele context is bij mij de onrust gegroeid: wat gebeurt er nu, als ik voor deze mensen preek? Aan de ene kant is er een strak verwachtingspatroon: men weet wel ongeveer wat een dominee wel of niet zou moeten zeggen. Aan de andere kant merkte ik dat deze mensen gewoon middenin de moderne cultuur stonden. Ze waren de hele week bezig en kregen via tv de hele wereld in hun huiskamer.

Het resultaat was een wonderlijke combinatie: je zag enerzijds het overgebleven corpus christianum, anderzijds besepte je heel goed dat Katwijk veel dichterbij Leiden ligt dan je denkt. Die waarnemingen hebben me wars gemaakt voor het bevestigende in preken, dat wel heel gereformeerd lijkt, maar ergens ook zeer oppervlakkig is, zeker als je daarmee de moeilijke vragen onder het tapijt veegt. En ik ben zondag 1 van de Heidelbergse Catechismus minder gaan lezen als ijkpunt van orthodoxie, veel meer als de vraag naar je laatste houvast, je fundament.'

Als je het samenvat: waarin verschilt de kandidaat Kunz die in Hollandscheveld begon van de predikant Kunz in Katwijk?

'Ik denk dat ik, met inachtneming van alle mitsen en maren, *dieper* geloof. Daarmee bedoel ik dit: juist als je eerlijk wordt naar jezelf ('Wie ben ik? Zit ik wel te wachten op God? Waarom komt U ons hinderen?') ontdek je des te meer de waarde van het 'nochtans' van het geloof. Een ander belangrijk verschil is dat ik probeer om op te snuiven van wat mensen meemaken. In de context van de Driestar, waar ik nu werk, dienen de kwesties zich bijna als vanzelf aan. Op de dagopleiding ontmoet ik vooral jongelui uit de gereformeerde gezindte; op de avondopleiding een zeer gemêleerd publiek, van atheïsten tot oud-gereformeerden, van agnosten tot moslims. Van beide groepen leer ik veel. Bij die eerste groep ontdek ik dat je helemaal niet zo heel veel hoeft door te vragen om op diepe levensvragen te stuiten, die schuilgaan onder de schil van 'zo mot het wezen'. Wat doet de oorlog in Oekraïne met je? Of: wat doet het met je als je zoon bij de marine zit en meegaat op de NAVO-missie? Bij de avondopleiding liggen de vragen voor het oprapen. Daar oefen ik me om geen theologenjargon te gebruiken. Als ik wil uitleggen dat je als mens verantwoordelijkheid draagt tegenover God, je naaste, de wereld waarin je leeft – dan kom je er niet met een leuk tekeningetje over de mens als beelddrager van God.

Als het gaat om de communicatie van centrale noties uit de geloofsleer, heb ik veel geleerd van Stephan Sanders' boek *Godschaamte*. Hij slaagt erin om wezenlijke thema's op zo'n manier uiteen te zetten, dat het veel méér is dan een leer; hij legt ook de verbinding met het

hart. Kennis is belangrijk, maar wij zijn vaak zo druk met het hoofd, ook in de prediking, dat het in mindering komt op de aandacht voor hart en handen.'

In de weergave van je ontwikkeling valt op dat je in de deining van het leven schatplichtig bent aan je opvoeding, aan de traditie. Je valt terug op basale noties. Hoe communiceer je nu zo toegankelijk mogelijk de grote betekenis daarvan met tijdgenoten die geen enkel transcendentiebesef hebben, soms ook amper interesse in de zinvraag?

Je kunt je afvragen of die moderne mens in onze gereformeerde theologie eigenlijk wel voorkomt. Staan we tegenover hem/haar met een mond vol tanden? Of zeg je: ik kom er steeds meer achter dat de gereformeerde noties echt communiceerbaar zijn, ook in onze tijd die steeds a-religieuzer wordt?

'Stephan Sanders was veertig jaar niet naar een kerk geweest, maar toen hij weer eens ging, werd geactiveerd wat aanwezig was, vanuit zijn opvoeding, zijn jeugd in Twente. Ik heb een hele andere levensgang dan Sanders, maar ook mijn opvoeding en socialisatie waren een bedding om vragen naar het Godsbestaan, naar het gemis van Godservaring te stellen. Dat waren in zekere zin de moderne vragen in een religieus taalveld. Je zou zelfs kunnen zeggen dat je die vragen ook terugvindt bij Luther en zeker ook bij Bonhoeffer. We moeten ons echt zorgen maken als de godsdienstige infrastructuur zo verdampt, dat alles nog slechts gedomineerd wordt door de gedachte 'you only have one life, so live it'. Vanuit mijn gereformeerde theologie geloof ik dat elk mens een antenne heeft voor het contact met God; maar kan die antenne ook zo gebroken zijn, zo gemankeerd raken dat-ie buiten werking treedt?

Bij de lastige passages van Bonhoeffer over de a-religieuze mens, heb ik me vaak verbaasd over zijn profetische blik. Alsof hij wel tachtig jaar geleden kon voorzien wat we nu in het laatste SCP-rapport kregen voorgeschoteld, dat onze tijdgenoten nauwelijks gevoelig meer zijn voor zingevingsvragen. Worden de christelijke gemeenten enclaves? Als ik met mijn togakoffer langs de volle terrassen op de markt van Delft naar de kerk loop, denk ik bij mezelf: wat zouden deze mensen denken? Ik stap bij de kerk een totaal andere wereld binnen. Ik ben me zeer bewust van die kloof. Misschien is de kerk ook wel echt een andere wereld. Dat moet geen schijnwerkelijkheid worden, waarbij wij vroom bij elkaar gaan zitten en de wereld aan haar lot overlaten. Maar als God de gans Andere is, dan is de kerk misschien wel een heel vreemde plek. Die staat wel aan de markt van het leven, je kunt er in- en uitlopen. Maar de kerk wordt nooit echt de markt, zoals de markt ook niet de kerk wordt. Al ontslaat ons dat natuurlijk niet van de roeping om in zo gewoon mogelijke taal aan mensen te blijven uitleggen wat ons dan drijft. En vooral ook geïnteresseerd blijven in die ander. En vragen durven stellen, bijvoorbeeld: ben je bereid om je open te stellen voor het ongedachte? Dat is trouwens voor doorgewinterde kerkgangers net zo'n vraag.'

Laten we het eens meer toespitsen op prediking. Kun je een recente preekervaring noemen, die je lang zal heugen?

'Laatst ging ik voor in een jeugddienst in de GB-gemeente. Om allerlei redenen was ik er erg sceptisch over: ik ben niet zo van doelgroepdiensten, omdat ik niet geloof in 'gezellige' diensten waarin we de jeugd wat proberen te paaien. Later was er tijdens de voorbereiding nog wat te doen over twee kerkliederen – uit Weerklank – die ik had voorgesteld, waarbij ze er een wilden vervangen door een Opwekkingslied, omdat de kerkliederen onbekend waren.

Kortom, louter drempels.

'Inderdaad. Tot mijn verbazing zat het kerkgebouw op zondagavond vol met jongelui. Later hoorde ik dat het niet alleen jongeren uit de gemeente waren, maar ook buitenkerkelijke vrienden. Toen ik ze zag, zei ik tegen mezelf: Zet nou al je scepsis eens overboord en zie dit als een van God gegeven kans om deze jongeren het evangelie te verkondigen. Ga met hen in gesprek. Ik ben gewend mijn preken grotendeels uit te schrijven, maar ik had de lijn van het betoog goed in mijn hoofd. Dus liet ik de papieren voor wat ze waren en heb hen al prekend, 20-25 minuten, voortdurend aangekeken, contact gezocht. Het ging over Simon van Cyrene, over kruisdragen, over navolging natuurlijk, maar ook over dat Góð zwaar tilt aan die zonden van mij en van jou. En dat Hij je daar soms ineens iets van laat voelen, zoals Simon van Cyrene even iets droeg van de zwaarte van het kruis. Maar hij mocht het afgeven aan Jezus. Dat is me genade, zeg! Toen ik 'amen' zei, merkte ik pas hoe muisstil het was. Op de terugweg heb ik me erover verwonderd dat God dingen liet gebeuren die boven mezelf uitgingen. En ik mocht er nog in delen ook.'

Je moet op zo'n moment wel het lef hebben om te beslissen uit een bepaalde vormelijkheid te stappen. Je papier, de conventies die jezelf hebt aangenomen. Ze zouden op dat moment het evangelie zelfs kunnen hinderen.

'Zeker. Soms kom ik te laat op zo'n gedachte. Bij een kindermoment kwamen onlangs wel 40 kinderen naar voren. Ze zaten op de grond in het liturgisch centrum. Het ging over Bartiméus en ik liet hen de ogen sluiten en tikte sommigen op de rug, om ze iets te laten ervaren van blind-zijn. Ik heb het later teruggekeken, vanuit beroepsmatige interesse. Hoe sta je daar eigenlijk? Ik vond het vreemd: ik was blijven staan, in een toga – die toch al afstand scheidt. Dat deed ik gewoon fout; ik had op ooghoogte met hen moeten komen. Het ging nota bene over nabijheid, over Jezus die Bartiméus ziet en aanraakt.

De Amerikanen James K. Smith en David Smith schrijven veel over *embodiment*, belichaming. Dat wordt op onderwijs betrokken, op christelijk onderwijs, waarmee ze aangeven dat het niet alleen maar in woorden zit, maar ook in de manier waarop je dingen doet, hoe je met mensen omgaat, hoe je mensen aanspreekt, hoe je hen benadert. Ook bij prediking is dat een belangrijke vraag. Wij zijn erg woordgericht....Ik liep een keer na een dienst met Hanneke naar huis nadat ik een preek had gehoord met veel woorden. Ik vroeg haar: 'Ik gebruik toch wel minder woorden, hè'. Haar antwoord: 'Je moet je preek nog maar eens naluisteren...' Dus ik houd het ook mezelf voor: wees niet te benauwd voor stiltes. Gun je gehoor eens even de tijd om een passage uit de preek te laten indalen. Ik praktiseer de stiltes tegenwoordig sowieso bij de voorbeden. Dat is in veel gemeenten al gebruikelijk, maar in GB-kringen geen gemeengoed. Maar ook dat vereist oefening. Ik gaf laatst tijdens het gebed tijd voor stil gebed.

'Dat duurde wel lang hè', zei Hanneke.

'Hoe lang, dacht je?' vroeg ik.

'Twee minuten?'

'45 seconden.'

We zijn het ontwend om stil te zijn, in de kerk. Uiterekend in deze jachtige tijd, waarin we zoveel behoefte aan hebben.'

In het voorbijgaan stip je heel wat dingen aan waar je bij preken voor tijdgenoten je voordeel mee kunt doen: taal, invoelingsvermogen, contact met de cultuur, embodiment.

Tegelijkertijd heb je ook iets van innerlijke vrijheid. Nu heb je als predikant-zonder-gemeente sowieso een vrijere rol. Maar kun je daar iets over zeggen: hoe verwerf je die vrijheid?

‘Door dichtbij God te leven en dichtbij jezelf te durven komen. De vragen durven toelaten; niet om er modieus mee te koketteren, maar omdat ze werkelijk resoneren op de bodem van je eigen hart. Als je dat doet, zal dat te merken zijn aan je preken, omdat je dan ook niet meer weg komt met goedkope antwoorden. Verder vraagt het lef, denk ik, om verwachtingspatronen te doorbreken, ook voor jezelf. Dat werkt bevrijdend. Tegelijk weet ik maar al te goed hoe ingewikkeld het is. Want ook in mijn huidige functie heb ik te maken met het voldoen aan verwachtingspatronen van een achterban. Er zijn mensen die in de christelijke pedagogiek die Bram de Muynck en ik schreven, van alles missen. Het komt er dan op aan dat je met open houding het gesprek aangaat. In een gemeente, zeker op de preekstoel, hou je het alleen vol als het besef levend blijft dat je voor God staat. Daar kun je een harnas van maken – als je elke kritiek op jouw functioneren meteen kwalificeert als vijandschap tegen het evangelie. Maar ik bedoel het juist bevrijdend, in de vrijheid stellend. Je staat voor God, dat geeft ontspanning.’

Uit de categorie ‘lastige vragen’: Voor een opname van de podcast ‘Dit dus’ was Sander Schimmelpenninck te gast, de vroegere hoofdredacteur van Quote. Hij stelde expliciet de vraag naar leiderschap in onze cultuur en baalde ervan dat zoveel veertigers, vijftigers hun verantwoordelijkheid voor de publieke zaak lieten lopen, terwijl ze daarvoor wel over de capaciteiten beschikken. Zijn vraag zou je ook kunnen betrekken op de kerk: hoeveel capabele veertigers zitten er niet in de kerk van wie je zou mogen verwachten, zou hopen, dat ze het voortouw zouden nemen in kerkenwerk, en geestelijk leiding geven? We kunnen het ook persoonlijk toespitsen: vind je dat jij op dit moment een rol heb in het geestelijk leidinggeven? Hoe kijken studenten naar jou?

‘Nou, wat dat laatste betreft, toch in de eerste plaats als een lesboer.... Maar serieus, daar heb ik het vaak met collega’s over. *Wat we zeggen* moet sporen met *wie we zijn*. Niet alleen met wat we *doen*, maar wie we *zijn*. Dat is spannend, want soms sta je ook in je hemd. Maar wezenlijk lijkt me dat studenten zien en ervaren dat God dienen en liefhebben een reële werkelijkheid is. Rens Rottier, voorzitter van het bestuur van de Driestar, beklemtoont vaak dat leiderschap niet in de eerste plaats te maken heeft met grootse prestaties ten dienste van de samenleving, de opleiding, de kerk, maar met jezelf: hoe geef je leiding aan je eigen leven? Dat kan ook makkelijk wollige managerstaal worden, maar hij bedoelt het geestelijk. Voordat je iets aan een ander vraagt, moet het wel zichtbaar zijn in je eigen leven. Onze pedagogiek hebben we ‘Gidsen’ genoemd, want of je nu predikant, ambtsdrager of docent bent, je bent een gids, niet alleen door je woorden en daden, maar primair door je hele *zijn*. En je hoopt dat anderen in je omgeving daardoor getriggerd worden.

Hoe ik dat zelf doe? Soms heb ik studenten onder mijn gehoor. Ook als ze verder geen geregelde kerkganger zijn, komen ze uit nieuwsgierigheid een keer luisteren. Laatst zei een student tegen me: ‘U ziet er wel echt anders uit in de kerk, maar ik herken tegelijk ook wel weer veel van zoals ik u ken.’ Ondanks die verschillende rollen hoop je dat er ergens een ongedeelde kern is, die zijn uitstraling heeft.’

We keren terug naar een vragenlijstje dat we vooraf uitwisselden: Is er iets waar jij wel eens wakker van ligt, ten aanzien van de kerk of de samenleving?

‘Doorgaans slaap ik goed, al heb ik tijden gekend dat het anders was. Toen onze Jesse overleed, toen ik later te maken kreeg met kanker. Dat zijn momenten waarop alles wat je in preken gezegd hebt, als een boemerang terugkeert.’

Hopelijk ook als woorden die houvast en troost bieden.

‘Ja, ook. Maar ook als vraag: dit zijn woorden waarvan je weet dat ze waar zijn, maar geloof je het zelf ook? De Reformatie heeft alle kaarten gezet op het persoonlijk geloof. Maar in die perioden heb ik de dragende kracht ervaren van de *kerk* die gelooft; ook de kerk die soms een poosje *voor jou* gelooft, als jij door donkere dalen gaat. Het is ervaring die vergelijkbaar is met het ambt dat jou draagt, veel meer dan dat jij het ambt draagt.’

En dan toch de enkele keer dat je wakker ligt...

‘Ik lig weleens wakker van het gebrek aan gemeenschapszin in de kerk. Een voorbeeldje: Vóór corona preekte ik op één zondag ’s ochtends in een open GB-gemeente, met liedboek, etc. en ’s avonds in een traditionele GB-gemeente met Psalmen op hele noten en de niet-herziene Statenvertaling. De kerkenraden zagen er totaal verschillend uit. ’s Morgens fleurig, ’s avonds zwarte pakken. Tweemaal dezelfde preek, en, wie schetst mijn verbazing: tweemaal een vrijwel identiek nagesprek in de consistorie. Geografisch lagen de gemeenten niet eens ver uiteen. Als de kerkenraadsleden het van elkaar zouden weten, zouden ze het zich amper kunnen voorstellen.

Van die zondag heb ik dit overgehouden: we kunnen eindeloos dimdammen over van alles en nog wat, maar als je bij de wezenlijke vragen van het hart uitkomt, dan kan er ineens verrassend veel herkenning zijn. Het probleem is dat er zo langzamerhand zoveel circuitjes zijn, in de kerk, maar ook binnen de GB, die dat gesprek in de weg staan of vertroebelen. We leven in een tijd waarin de kerk een kleine minderheid is geworden. De secularisatie huist ook bij ons in de kerkbank en op de kansel. Zou ons dat niet iets mee meededogen moeten geven naar elkaar? Zouden we niet iets meer barmhartig kunnen zijn voor elkaar, en ook iets meer geïnteresseerd in elkaar?

Vorig jaar hield ik een lezing voor GB-studenten over de actualiteit van Graafland. Ik kon altijd goed met hem, ook persoonlijk. Ter voorbereiding besloot ik zijn boeken ‘*Verschuivingen in de Gereformeerde Bondsprediking*’ en ‘*Gereformeerden op zoek naar God*’ nog eens te herlezen. In die boeken heb ik heel veel in de kantlijn geschreven, vooral dat laatste wemelt van de vraagtekens. Indertijd vond ik het hier te kort en daar te lang. Nu ik het herlas, veranderden alle vragen in uitroepetekens. Ik verbaasde me over de denkkraft waarmee hij zijn tijd had weten te peilen. Dat kon hij doordat hij diepgeworteld was in de gereformeerde traditie. Tegelijk was hij een existentieel gelovend – en soms ook weifelend – mens.’

Heb je nog een recente boekentip?

‘Een juweeltje: Nicholas Wolterstorff, ‘*The God we worship*’. In zijn visie op prediking plaatst hij Calvijn en Barth naast elkaar, waarbij hij de calvinistische lijn een boost geeft: in de prediking vindt een *double agency discours* plaats, waarbij de ene persoon spreekt op gezang van de Ander. Dan laat je het wel uit je hoofd om te zeggen (wat ik predikanten weleens hoor zeggen) ‘Gemeente, we gaan over deze tekst *nadenken*’. Ja, dat zal waar zijn, maar er moet wel *verkondigd* worden, het heil moet mij, zondaar, aangezegd worden. Pas in het een na laatste hoofdstuk komt de preek aan bod. Wolterstorff plaatst de preek daarmee in de brede context van de liturgie. Het laatste hoofdstuk gaat over het avondmaal, de eucharistie. Daarvóór schrijft hij dat onder andere prachtige bladzijden over God die hoort, of over God die *vulnerable* is. Wij kunnen Hem kwetsen. Vandaaruit komt hij op de plaats van de verootmoediging in de liturgie. Eén van de mooiste gedeelten in het boek vind ik de passage waarin hij twee contraire bewegingen in de liturgie beschrijft: de hoge, heilige

God daalt af en tegelijkertijd verhoogt hij de mens uit het stof, om Zijn mond te zijn.
Bemoedigend en inspirerend voor elke predikant.'

Kees van Ekris
Koos van Noppen

Abraham Jacob (Bram) Kunz (Polsbroek, 1970) studeerde theologie in Utrecht en Leiden. Hij werd tot predikant bevestigd in de buitengewone wijkgemeente van Hollandscheveld (1997). Daarna diende hij de hervormde gemeenten in Groot-Ammers (2002) en Katwijk aan Zee (2007). In februari 2013 promoveerde hij bij prof. Gijsbert van den Brink aan de Universiteit Leiden op een onderzoek naar artikel 2 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Enkele maanden later trad hij in dienst bij Driestar Educatief in Gouda, waar hij godsdienst doceert en onderzoek doet naar de verhouding tussen theologie en pedagogiek. Een recente vrucht van dat onderzoek is het handboek voor christelijke pedagogiek dat hij samen met prof. dr. Bram de Muynk (TUA) publiceerde. Bram is getrouwd met Hanneke Dankers. Het echtpaar heeft vier kinderen - van wie er een op jonge leeftijd is overleden - en een kleindochter.